

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС

УДК 346.9

Джепа Ю. А.,

кандидат юридичних наук, доцент кафедри правосуддя
Сумського національного аграрного університету,
суддя
Господарського суду Сумської області

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ЗАКОНОДАВСТВА У СФЕРІ ГОСПОДАРСЬКОГО СУДОЧИНСТВА В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ

TRENDS IN LEGISLATION IN ECONOMIC JUSTICE UNDER INTEGRATION UKRAINE

У статті проаналізовано тенденції розвитку законодавства у сфері господарського судочинства в умовах євроінтеграції України. Розкрито зміст кожної з них та надано теоретико-правову характеристику.

Ключові слова: тенденція, законодавство, господарське судочинство, євроінтеграція, господарська діяльність.

В статье проанализированы тенденции развития законодательства в сфере хозяйственного судопроизводства в условиях евроинтеграции Украины. Раскрыто содержание каждой из них и предоставлено теоретико-правовую характеристику.

Ключевые слова: тенденция, законодательство, хозяйственное судопроизводство, евроинтеграция, хозяйственная деятельность.

In the article analyzed trends of legislation on economic justice in terms of European integration of Ukraine. Examined the content of each and provided legal theoretical description.

Key words: trend, legislation, economic justice, European integration, economic activity.

Постановка проблеми. В умовах стрімкого розвитку господарської діяльності всіх суб'єктів господарювання, виникає необхідність забезпечення належного ступеня захисту учасників господарсько-правових відносин у випадках виникнення господарських спорів між ними. На сьогодні в Україні функціонує система господарських судів, які за чверть століття змогли довести свою ефективність та виправданість, разом з тим, у науковій та публіцистичній юридичній літературі, серед політиків та у засобах масової інформації постійно лунають заклики до ліквідації господарських судів та запровадження розгляду господарських справ за правилами цивільного судочинства.

Курс України на вступ до Європейського Союзу, намагання гармонізувати вітчизняне законодавство з нормативно-правовою базою європейських держав, потреба в забезпеченні адекватності господарського правосуддя сучасному рівню науково-технічного прогресу, ступеню розвитку економічних відносин та загальновизнаним міжнародним стандартам, вимагають істотного оновлення господарського процесуального закону та переосмислення багатьох категорій господарського процесу.

Протягом усього періоду незалежності нашої держави висловлювалися міркування щодо потреби оновлення кодифікованого акту з питань господарського судочинства. Відповідна діяльність продовжується й до нині, тому надзвичайно важливим та актуальним є визначення загальних тенденцій розвитку господарського процесу. З'ясування відповідних питань має

важливе значення, оскільки саме від них буде залежати реалізація основних напрямів реформування господарського процесуального закону. Тенденції повинні враховувати сучасний науково-технічний рівень, позитивний досвід зарубіжних держав, практику ділового обороту, яка складається у відносинах, де беруть участь суб'єкти господарювання, а також вітчизняні традиції законотворчості та процесуальні особливості інших юрисдикцій з метою найбільшої їх уніфікації між собою. Важливість їх визначення та правової характеристики зумовлена тим, що саме вони будуть закладати основи оновленого Господарського процесуального кодексу України, який в майбутньому має забезпечити вирішення господарських спорів на засадах верховенства права та справедливості.

Стан наукового вивчення. Проблеми тенденцій розвитку законодавства у сфері господарського судочинства привертає увагу численних науковців-правників, особливо слід відзначити праці таких вчених як: В.Д. Беляневич, О.А. Беляневич, В.І. Ватаманюк, О.М. Вінник, С.Ф. Демченко, В.К. Макутов, Н.Б. Пацурія, О.П. Подцерковний, Д.М. Притика, В.В. Радзивілюк, В.В. Резнікова, В.І. Татьков, В.С. Щербина та деякі інші.

Метою даної доктринальної публікації є визначення тенденцій розвитку нормативно-правового регулювання здійснення господарського судочинства в умовах європейської інтеграції Української держави, науково-теоретичне обґрунтування пропозицій щодо реформування господарського процесуального закону.

Виклад основного матеріалу. Як справедливо зазначають І.М. Риженко та А.В. Рибас, чинний Господарський процесуальний кодекс України не приведений у відповідність до вимог практики його застосування, європейських норм і стандартів. Наслідком такого зволікання стало накопичення проблем у правозастосовчій діяльності та поступова й повна втрата довіри суб'єктів господарювання та окремих громадян до господарських судів і це вимагає невідкладного впровадження пакету реанімаційних реформ [1, с. 40]. Розвиток суспільних відносин зумовлює необхідність оновлення норм господарського процесуального закону з метою збереження ролі та значення господарських судів у вітчизняному правосудді, створення умов для подальшого належного ступеня захисту прав та інтересів учасників господарських правовідносин, покращення інвестиційного клімату в Україні шляхом гарантування судового захисту інверсорів та інше.

На сьогодні проект оновленого Господарського процесуального кодексу України [2] підготовлено Робочою групою з реформування процесуального законодавства, яка створена та функціонує на підставі рішення Ради з питань судової реформи при Президенті України. Довкола названого документа точаться дискусії та суперечки як серед практикуючих юристів, так і науковців-процесуалістів з проблем господарського судочинства.

Вивчення проекту відповідного процесуального документа дозволяє встановити такі основні тенденції розвитку законодавства у сфері господарського судочинства.

1. Розширення засобів доказування у господарському процесі.

Відповідно до ч. 2 ст. 32 Господарського процесуального кодексу України у процесі доказування можуть бути використані тільки такі засоби доказування: 1) письмові та речові докази; 2) висновки судових експертів; 3) пояснення представників сторін та інших осіб, які беруть участь у судовому процесі [3]. У проекті Господарського процесуального кодексу України передбачає до засобів доказування запропоновано відносити: 1) письмові та речові докази, інші матеріали, визначені Господарським процесуальним кодексом України; 2) висновки експертів; 3) пояснення учасників справи, їхніх представників; 4) показання свідків [2]. З порівняльного аналізу наведених положень вбачається, що в оновленому процесуальному законі пропонується розширення переліку засобів доказування, зокрема, шляхом запровадження інституту показань свідків.

У науковій юридичній літературі з даного приводу висловлюються різні міркування. Так, думки і вчених, і практиків, диференціюються від повного заперечення доцільності використання показань свідків у господарському процесі, до широкого їх використання як засобів доказування на рівні зі сферою цивільного судочинства.

П.С. Лютіков та К.В. Краснова вражають, що практика господарського судочинства продемонструвала необхідність розширення засобів доказування

за рахунок показань свідка, оскільки вбачається, що дослідження саме таких свідчень в окремих випадках може сприяти встановленню об'єктивної істини в справі та забезпечити повноту та всебічність розгляду справи [4, с. 151]. На переконання М. Червинської, не можна в судів однієї юрисдикції забрати докази, які є в судах іншої, Л. Рогач наголошує на тому, що неправильним та недоцільним є позбавлення учасників судочинства таких засобів доказування як показання свідків, тільки з того приводу, що справа тієї або іншої категорії перейшла з цивільної до господарської юрисдикції [5]. З наведених тверджень вбачається, що вчені та практикуючі юристи виступають за широке застосування інституту свідка у сфері господарського судочинства, що зумовлено необхідністю дотримання рівних можливостей суб'єктів для доказування у господарському процесі на рівні з іншими юрисдикціями, де свідки вже протягом тривалого часу беруть участь у правосудді.

Більш поміркованою є позиція Т. Васильченко, яка вважає, що господарськими судами на сьогодні й так застосовуються фактично ті ж показання – пояснення посадових та інших осіб, які перебувають у трудових відносинах із суб'єктом господарювання. Однак судова практика свідчить про можливості для зловживань щодо застосуванні інституту показань свідків, а тому необхідні запобіжні механізми [5]. Згідно з ч. 2 ст. 32 Господарського процесуального кодексу України фактичні дані, які мають значення для правильного вирішення господарської справи встановлюються, серед іншого, поясненнями представників сторін та інших осіб, які беруть участь в судовому процесі [3]. Однак названі суб'єкти не мають процесуального статусу свідка, вони не наділяються відповідним комплексом процесуальних прав і обов'язків, не попереджаються про кримінальну відповідальність за дачу завідомо неправдивих показань тощо. Отже, у оновленому процесуальному законодавстві з питань господарського судочинства доцільно закріпити норму, що представники сторін та третіх осіб можуть бути допитані як свідки за їх клопотанням. У такому випадку їх свідчення, надані як свідком у господарському процесі, є доказами.

Відповідно до ч. 1 ст. 30 Господарського процесуального кодексу України в судовому процесі можуть брати участь посадові особи та інші працівники підприємств, установ, організацій, державних та інших органів, коли їх викликано для дачі пояснень з питань, що виникають під час розгляду справи [3]. Істотним недоліком чинного процесуального закону є те, що ним передбачено, що пояснення можуть надаватися виключно посадовими особами або іншими працівниками підприємств, установ, організацій, державних та інших органів. У судовій практиці траплялися випадки, коли такі суб'єкти припиняли трудові відносини з тим або іншим суб'єктом господарювання, перебували на пенсії, займалися підприємництвом та інше, що з формальної точки зору унеможливило їх участь у господарському судочинстві. Тому сторони та треті особи змушені були працевлаштувати вказаних осіб на час розгляду господарського

спору у суді. Також недосконалість вітчизняного законодавства призводить до того, що відповідні суб'єкти можуть ігнорувати вимоги суду, адже на відміну від свідка, правовий статус якого чітко врегульований, до осіб, визначених ст. 30 Господарського процесуального кодексу України, неможливо застосувати привід, а тому вони цілком правомірно можуть ухилитися від явки до суду.

Варто погодитися з твердженням І.М. Риженко та А.В. Рибас, що з метою уникнення безпідставного затягування господарського процесу та недопущення зловживання правами учасниками процесу необхідно передбачити додаткові механізми забезпечення розгляду господарського спору в розумні строки, зокрема, встановивши, що суд може використовувати показання свідків для доказування тільки тих фактів і обставин, які неможливо довести іншими засобами доказування [1]. Таким чином, необхідно дотримати баланс між оперативністю господарського судочинства, що досягається завдяки неможливості використання інституту свідка для затягування господарського судочинства, та повнотою, всебічністю і об'єктивністю розгляду господарського спору, що досить часто не можливо забезпечити без необхідності допиту окремих осіб в якості свідків.

На думку М. Демидової, викликає сумнів процесуальна користь від участі свідків, наприклад, під час розгляду спорів, пов'язаних із розрахунками за продукцію, товари, послуги або в спорах про право на майно. У випадках, коли законом чітко визначено умови виникнення тих чи інших прав або обов'язків, пояснення свідків не можуть слугувати доказами, які покладаються в основу рішення. Крім того, господарська діяльність через свій економічний зміст тісно пов'язана з документообігом, фіксацією певних фактів та прав на відповідних паперових або електронних носіях. З урахуванням цієї специфіки заявлення клопотань про виклик свідків, їх розгляд судом і реалізація права учасників справи на отримання свідчень від будь-яких осіб спричинять затягування процесу та можуть бути підставою для зловживань [6]. Наведені побоювання дійсно можуть мати місце у практичній діяльності, однак варто наголосити на тому, що треба законодавчо закріпити у господарсько-процесуальних нормах випадки й підстави заявлення клопотання про виклик свідка у судові засідання.

Отже, застосування інституту показань свідків як засобів доказування у господарському процесі є об'єктивно необхідною. У першу чергу, йдеться про корпоративні спори, між юридичною особою та її учасниками, у тому числі учасником, який вибув, а також між учасниками юридичної особи, пов'язаними із створенням, діяльністю, управлінням та припиненням діяльності такої особи. Крім того, необхідність допиту свідків може мати місце у спорах між господарським товариством та його посадовою особою про відшкодування збитків, завданих такою посадовою особою господарському товариству її діями (бездіяльністю), під час з'ясування того

факту, хто підписував договір або інший документ, наприклад, коли судова експертиза не дає відповідей на поставлені перед нею питання, але наявні суб'єкти, які брали участь у підготовці відповідних матеріалів, організовувати підписання та фізично були присутні під час його проведення. Значення показань свідків полягає у тому, що іншими засобами доказування отримати відповідну інформацію про обставини та факти, які мають значення для правильного вирішення справи та прийняття законного й справедливого рішення в деяких випадках ускладнене.

Таким чином, доречним вбачається включення до переліку засобів доказування в господарському процесі показань свідків з врахуванням особливостей даного виду судочинства.

2. Чітка регламентація моменту подання доказів до господарського суду.

Відповідно до ст. 33 Господарського процесуального кодексу України кожна сторона повинна довести ті обставини, на які вона посилається як на підставу своїх вимог і заперечень. Докази подаються сторонами та іншими учасниками судового процесу [3]. Отже, на сьогодні докази у господарському судочинстві можна подавати під час усього розгляду господарського спору у суді першої інстанції, крім того, законодавство передбачає можливість і подання доказів до апеляційного господарського суду.

Надзвичайно дискусійним у юридичному середовищі є запропоноване обмеження подавати до господарського суду докази. Так, проектом Господарського процесуального кодексу України визначено, що докази до суду подаються разом з позовною заявою або із запереченнями відповідача. Однак передбачено право суду подовжити строк подання доказів у випадках, якщо цього не було зроблено вчасно з поважних причин [2]. Прихильники наведеної норми вказують, що основна ідея новації полягає в тому, аби зробити процес більш динамічним. Передбачена можливість аргументувати, чому докази не було подано разом з позовною заявою або відзивом. І якщо це клопотання буде обгрунтованим, то жоден із суддів не відмовить в отриманні такого доказу (О.Кот). На переконання Л. Рогач, така норма запроваджується, аби сторони не тримали до останнього докази, які в них є, а подавали їх всі відразу [5]. Така позиція виглядає сумнівною, оскільки на практиці досить часто виникає необхідність подання позивачем доказів після вивчення відзиву відповідача на позовну заяву, крім того, процесуальне законодавство істотно не обмежує суд апеляційної інстанції у прийнятті нових доказів (додаткові докази приймаються судом, якщо заявник обгрунтував неможливість їх подання суду першої інстанції з причин, що не залежали від нього), а тому визначення такої жорсткої регламентації для суду першої інстанції є недоцільним.

Р. Сидорович дотримується протилежної думки та вважає, що таке обмеження спричинить певні проблеми для учасників процесу. Адже може виявитися, що строк подання доказів подовжуватиметься

перманентно. Бо виходить, що позивач звертатиметься до суду із заявою й водночас надаватиме всі свої докази. Далі відповідач подає заперечення й обґрунтовує його власними доказами. Причому він може це зробити фактично в день першого судового засідання. Отже, позивач уже буде позбавлений можливості надати нові докази [5]. Варто також акцентувати увагу на тому, що в ідеалі сторони повинні подавати до суду всі наявні у них докази, що дасть змогу виконати завдання господарського судочинства щодо повноти, всебічності та об'єктивності судового розгляду господарського спору. З урахуванням цього, доцільно встановити кінцевий момент подачі сторонами доказів до суду, яким, наприклад, може бути початок розгляду господарської справи по суті. Проте, у такому разі у Господарському процесуальному кодексу України необхідно чітко встановити момент початку розгляду справи по суті.

Таким чином, не зважаючи на необхідність забезпечення оперативності та динамічності господарського судочинства, у першу чергу його завданням є захист прав та законних інтересів суб'єктів господарювання, що досягається завдяки повноті, всебічності, об'єктивності судового розгляду, які дають можливість постановити законне і обґрунтоване судові рішення. За таких умов тенденція щодо обмеження часу подання доказів виключно при поданні позовної заяви або відзиву на неї не відповідає ні інтересам сторін, ні інтересам суду як незалежному арбітру.

3. Звуження повноважень господарського суду щодо збирання доказів.

У науковій літературі з проблематики господарського процесу вказується, що встановлення заборони суду з власної ініціативи збирати докази є невиправданим, оскільки ставить суд майже в повну залежність від тактичної позиції та добросовісності сторін. Тому суд треба наділити правом на витребування доказів із власної ініціативи у визначених випадках [1, с. 44]. З даного приводу слід звернути увагу на міркування І.В. Ватаманюка, що розглядаючи справу по суті та розуміючи, що права однієї сторони порушені неправомірними діями іншої, суд не має можливості в разі, зокрема, неналежного юридичного супроводження інтересів сторони її представниками, встановити істину та справедливість у вирішенні цього спору, а повинен, як статист, проаналізувати подані докази та вирішити спір суто на їх підставі. Але з іншого боку, витребовуючи докази з власної ініціативи, дії суду можна трактувати як дії адвоката певної сторони, що може свідчити про його упередженість [7, с. 66]. В.В. Бабенко вказує на те, що можливість наділення суду правом зі своєї ініціативи збирати докази по справі існує та запроваджена в деяких іноземних державах, у яких судочинство здійснюється на підставі принципу змагальності та передбачає, що обов'язок із доказування фактичних обставин справи покладається на сторони, але це не виключає права суддів за власною ініціативою здійснювати будь-які дії, направлені на встановлення істини у справі, у тому числі викликати за власною ініціативою свідків, призначити

експертизу тощо [8, с. 65-69]. Отже, досліджуючи проблематику даного питання можна зробити такі висновки: засада змагальності є визначальною для господарського судочинства і сторони повинні доказувати ті факти й обставини, на які вони посиляються як на підставу своїх вимог або заперечень. Разом з тим, суд, на відміну від положень ст. 38 чинної редакції Господарського процесуального кодексу України, повинен бути наділений правом у виняткових випадках збирати докази з метою забезпечення повноти, всебічності та об'єктивності судового розгляду господарського спору для унеможливлення випадків зловживання однією зі сторін своїми процесуальними правами.

Отже, обмеження повноважень суду щодо збирання доказів є тенденцією, яка може привести до того, що суд буде «заручником» сторін та інших учасників господарського судочинства, особливо у справах між пов'язаними суб'єктами господарювання, які завдяки відповідній нормі процесуального закону зможуть маніпулювати судом, що підриває його авторитет та нівелює функцію незалежного арбітра.

4. Розширення видів (форм) провадження у господарських справах.

У проекті Господарського процесуального кодексу України змінено традиційний підхід до видів провадження у господарському судочинстві: крім загального позовного, передбачає спрощене позовне та наказне провадження [2]. Проте, аналіз спеціальної літератури з проблематики цивільного судочинства свідчить про спірність доцільності функціонування наказного провадження у цивільному процесі.

У вітчизняній науці обґрунтовується думка про те, що формування конструкції наказного провадження та сфери застосування судового наказу має відбуватися не за правилами встановлення переліку вимог, за якими може бути видано судовий наказ, а за загальним правилом з визначеними обмеженнями у видачі судового наказу [9, с. 289]. Окремі автори пропонують розширити сферу дії судового наказу, дозволити стягнення в такій формі не тільки грошових коштів, але й майна, в тому числі, нерухомого [10, с. 38]. Однак такі твердження виглядають незрозумілими, оскільки намагання встановити таку форму судочинства і в господарському процесі, призведе до ускладнення діяльності як суду, так і сторін та інших учасників провадження.

Таким чином, формування сфери застосування судового наказу є виключно важливим питанням. Важливе значення має дотримання балансу між вимогами, в яких допускається видача судового наказу, та встановленим механізмом наказного провадження. Даний вид (форма) господарського провадження має право на існування, однак сфера її застосування повинна бути обмеженою і мати чітко визначений характер.

Висновки. Потреба в оновленні господарського процесуального закону є назрілою та визначається усіма представниками юридичного середовища. На сьогодні існують різні міркування з приводу того, як закріпити ті або інші правові інститути у гос-

подарському процесі, які положення з зарубіжного законодавства запровадити у вітчизняну практику, яким чином уніфікувати вітчизняне процесуальне законодавство тощо. Разом з тим, можна відзначити такі основні тенденції у напрямі реформування господарського судочинства: 1) розширення засо-

бів доказування у господарському процесі; 2) чітка регламентація моменту подання доказів до господарського суду; 3) розширення повноважень господарського суду щодо збирання доказів; 4) введення нових видів (форм) провадження у господарських справах.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Риженко І.М., Рибас А.В. Проблеми та напрями удосконалення господарського процесуального законодавства в умовах проведення судової реформи / І.М. Риженко, А.В. Рибас // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки. – 2016. – Вип. 1. – С. 39-45.
2. Господарський процесуальний кодекс України: проект для обговорення. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://jrc.org.ua/upload/steps/b6d283709aed706c26769e4ec13a0446.pdf>
3. Господарський процесуальний кодекс України: Закон України від 6 листопада 1991 року №1798-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – №6. – Ст. 56.
4. Лютіков П.С., Краснова К.В. Показання свідка в господарському процесі: вкотре про необхідність оновлення засобів доказування / П.С. Лютіков та К.В. Краснова // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. – 2015. – Ви. 34. – Т. 1. – С. 148-152.
5. Веремко В. Як новий Господарський процесуальний кодекс змінить правила гри і до яких ризиків слід готуватися / В. Веремко. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zib.com.ua/ua/123054-yak_noviy_gpk_zminit_pravila_gri_dlya_storin_i_do_yakih_rizi.html
6. Демидова М. Як не допустити того, аби суд став заручником сторін у справі / М. Демидова. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zib.com.ua/ua/123249-yak_ne_dopustiti_togo_abi_sud_stav_zaruchnikom_storin_u_spra.html
7. Ватаманюк В.І. Проблеми та перспективи реформування господарського процесуального законодавства / В.І. Ватаманюк // Науковий вісник Чернівецького університету: зб. наук. пр. / Чернівецький університет. – Чернівці: Чернів. нац. ун-т. – 2011. – Вип. 604: Правознавство. – С. 64-67.
8. Бабенко В.В. Належність та допустимість доказів в господарському процесі / В.В. Бабенко // Вісник Академії адвокатури України. – 2006. – Вип. 5. – С. 64-70. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vaau_2006_5_8.
9. Проблеми теорії та практики цивільного судочинства: монографія / В.В. Комаров, В.І. Тертишніков, В.В. Баранкова та ін.; за заг. ред. проф. В.В. Комарова. – Х.: Харків юрид. – 2008. – 928 с.
10. Великорода О.М. Порівняльно-правовий аналіз інституту наказного провадження в країнах СНД / О.М. Великорода // Вісник адвокатури України. – 2011. – № 2 (21). – С. 34-39.